

Ruseformete massefangstanlegg for villrein i nordre Hedmark

– samiske eller norrøne tradisjoner?

Av Hilde Rigmor Amundsen og Kristin Os

HILDE RIGMOR AMUNDSEN, arkeolog/forsker II, Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU)

E-post: hilde.amundsen@niku.no

KRISTIN OS, arkeolog

E-post: k.os@online.no

En særegen kulturminnetype i fjellene er såkalte ruseformete massefangstanlegg for villrein. I Hedmark fylke er det kjent tre anlegg av denne typen, som i det følgende omtales som Hedmarksanleggene. De ligger i de nordre fjellområdene, i henholdsvis Alvdal, Rendalen og Engerdal. Anleggene består av konvergerende ledegerder der reinen ble ledet inn mot et avstengt område, i form av fangstbåser eller samleleve. Størrelsen på anleggene varierer, avhengig av topografi, formålet med og omfanget av fangsten samt av reinens bevegelser og trekkveier. At reinsdyr var en viktig økonomisk ressurs i tidligere tider, er reflektert i tiden det må ha tatt å bygge og vedlikeholde disse komplekse anleggene, organiseringen av fangsten, behandling av viltet, transport og distribusjon av utbyttet. Mange mennesker må ha samarbeidet og deltatt i de ulike operasjonene, – og hvem var disse menneskene?

Kan massefangstanleggene i nordre Hedmark knyttes til en samisk eller en norrøn befolkning, eller har de to gruppene samarbeidet om fangsten? Det kan stilles flere spørsmål ved anleggenes kulturtilhørighet på bakgrunn av et broket funnbilde i regionen med både nor-

røne og samiske/østlige kategorier. Alle tre anlegg ligger innenfor områder med samisk tilstedeværelse over lang tid, der det samtidig var overveiende norrøn bosetning. Til tross for at det lenge har vært kjent slike fangstsystemer i Sør-Norge, er spørsmålet om tilhørighet lite diskutert. En har ofte gått ut fra en norrøn opprinnelse. Det står i kontrast til den nordnorske fagtradisjonen, der anlegg av tilsvarende karakter tilskrives en samisk kultur.

Problemstillingen vil belyses ved å drøfte trekk ved Hedmarksanleggenes konstruksjon, omfang, alder og beliggenhet samt nærliggende funn og kontekster. Videre omhandles eldre historiske dokumenter som viser til kontakter mellom samer og nordmenn. Gjennom dette vil vi søke å gi en bedre forståelse av hvem som kan ha drevet den omfattende villreinfangsten.¹

Ruseformete massefangstanlegg for villrein

Ruseformete massefangstanlegg for villrein er kjent i hele det sirkumpolare området, i Alaska, Canada, Grønland, Nord-Finland, Nord-Sibir og Nordre Skandinavia.²

Steinkonstruksjonene etter anleggene synes fortsatt i terrenget, i form av reiste eller liggende stein på rekke. Steinskodde stolpehull er vanlig, noe som viser at anleggene kunne ha trestaur i tillegg til stein i ledegjerdet. I eldre skriftlige kilder beskrives bruken av ruseformede fangstsystemer med trestaur. Et stykke klede ble festet på toppen av stauren, og bevegelsene i dette holdt reinsdyra innenfor ledegjerdet.³ Fangstbåser eller kveer er som regel konstruert slik at de ikke er synlig for reinen på vei inn ledegjerdene. Bogesteller (skytetstillinger) og kjøttgjemmer kan ligge i nær tilknytning til anleggene.

I Sør-Norge er det mange variasjoner av denne type anlegg, særlig i Jotunheimen, Reinheimen, Snøhetta, Dovrefjell og Rondane i Oppland.⁴ Zoologen Edvard K. Barth (1913–1996) og Sonja Barth var pionerer i kartleggingen av flere av disse anleggene, hvis konstruksjoner og størrelser varierer. Systemene er anlagt i forhold til villreinenes trekkveier, konstruert med tanke på driving og fangst av store reinflokker innenfor et kort tidsrom, derav begrepet *massefangst*.

På Varangerhalvøya i Finnmark er det kjent flere massefangstanlegg av varierende form og konstruksjon.⁵ Det er nylig foretatt registreringer av ytterligere ruseformete fangstanlegg i dette området. Ingen av disse anleggene er datert per i dag. Kilder fra 1600-tallet knytter denne type fangst til en kystsamisk befolkning, men sannsynligheten for at de er eldre er stor.⁶

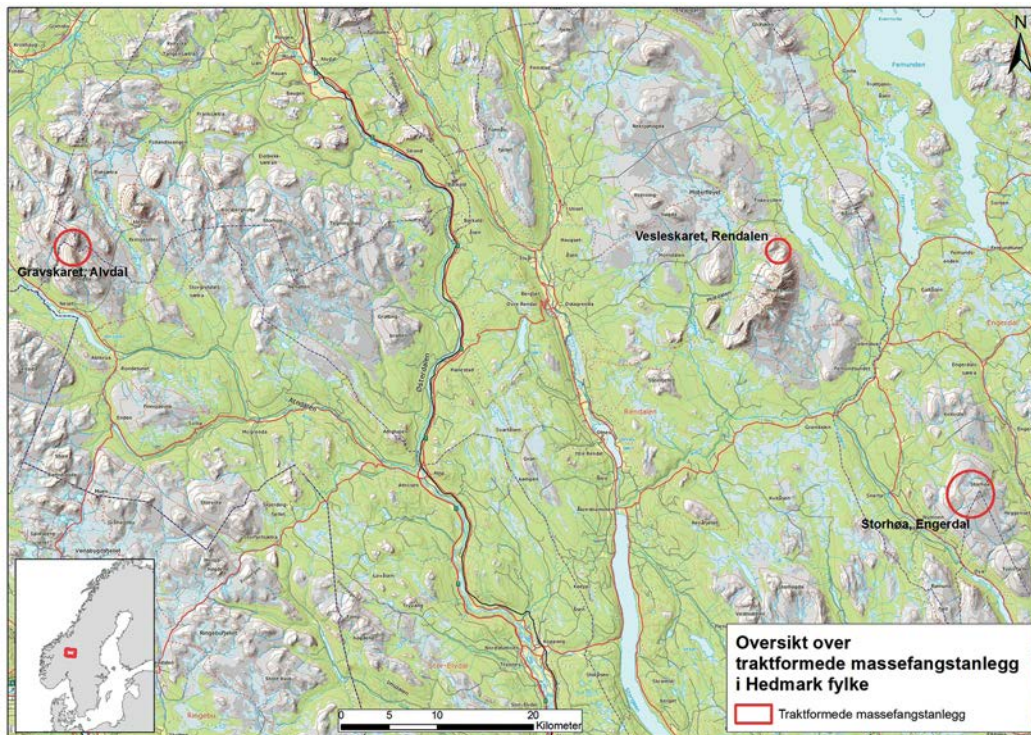
Ifølge skriftlige kilder benyttet samene i Finnmark massefangstanlegg til villreinfangst frem til 1700-tallet.⁷ Anlegg med lange, konvergerende gjerder, kalt *vuobman* av samene, er i enkelte sammenhenger knyttet til etablering av tamreindriften i løpet av 1500–1600-tallet.⁸ I den forbindelse ble det utført en bevisst nedslakting av villreinen for at tamreinen ikke skulle blande seg med villreinflokkene.

Hedmarksanleggene

Som en tilnærming til problemstillingen om kulturell tilhørighet, ble det foretatt en befarings av Hedmarksanleggene i juli 2013. På bakgrunn av tidligere beskrivelser var det mye som tydet på at anleggene var ganske forskjellige. Det var interessant å foreta sammenligninger av de tre systemene, som overordnet sett befinner seg geografisk nær hverandre; i henholdsvis Gravskaret i Alvdal Vestfjell, Vesle Sølensskaret i Rendalen og på Storhøa–Buhøgda sørvest i Engerdal (oversiktskart, figur 1). Anleggene ligger over tregrensen i åpent fjellandskap med vidder. Anlegget i Alvdal er det nordvestligste av de tre.⁹ Det kan, med sin beliggenhet øst for Rondane, ses i sammenheng med likeartete anlegg på Opplandssiden av dette fjellmassivet.¹⁰ Rendalsanlegget ligger innenfor de massive Sølensfjellene.¹¹ Fangstanlegget i Engerdal har den sørøstligste beliggenheten,¹² og ligger nær det sørligste av dagens samiske reinbeitedistrikt i Norge, Elgå reinbeitedistrikt og Svahken sijte. En sørsamisk sijte er en gruppe med to eller flere familier, ofte i slekt, med en felles reinflokk som gjetes kollektivt, og med et fast flyttemønster mellom ulike årstidsbeiter.

Fangstanlegget i Alvdal Vestfjell er tidligere omhandlet i flere sammenhenger.¹³ Anlegget ligger som nevnt øst for Rondane, og på toppen av Gravskaret (ca. 1480 moh.). Det er et trangt skar, omgitt av høye fjell. Det er mye løsmasser og blokkmark i området. Dalgangen opp mot skaret er vid, viddepreget og omgitt av høye fjell. Terrenget blir brattere opp mot selve fangstbåsen. Både i Hedmark og andre områder går ofte *grav* igjen i stedsnavn der det finnes forskjellige typer fangstanlegg.

Fangstsystemet er relativt lite, men samtidig sammensatt (figur 2 og 3).¹⁴ På toppen av skaret ligger to små fangstgraver med ca. 12 meters mellomrom. Like sørøst for den østligste av enkeltgravene

Figur 1: De tre massefangstanleggene i nordre Hedmark. Kart: Kristin Os 2013.

ligger en stor fangstbås (innvendige mål ca. 11 x 2 meter). Et ca. 70 meter langt ledegjerde oppbygd av tettliggende steinheller strekker seg fra fangstbåsen i sørøstlig retning. Et tilsvarende ledegjerde strekker seg tvers over skaret forbi enkeltgravene og forbi øvre del av fangstbåsen. I hellingen lenger ned i skaret er tre bogesteller skjult i terrenget.¹⁵ Arkeolog Runar Hole registrerte i 2012 ytterligere et ledegjerde som gikk fra fangstbåsen i retning øst-sørøst samt to nye bogesteller.¹⁶ Disse elementene ble ikke observert under vår befarings i 2013. I 1975 utførte Barth en ¹⁴C-datering innenfor bunnsjiktet av den ene enkeltgravene. Resultatet ble vikingtid; ca. 960 e.Kr.¹⁷

Med unntak av bogesteller, er det ikke observert andre kulturminner i umiddelbar tilknyt-

ning til fangstanlegget. Nordøst og øst for Gravskaret ligger Breisjøene og Holmsjøen, med boplasser fra steinbrukende tid og kokegroper fra eldre jernalder.¹⁸ Det er store fangstanlegg i form av jordgravede groper langs innsjøene, og også gravhauger/-røyser, hustuffer med mer.¹⁹ Noen av disse aktivitetene kan kanskje knyttes til bruken av massefangstanlegget i Gravskaret.

Materiale av samisk karakter kan heller ikke knyttes direkte til anlegget. I Alvdal for øvrig er en ski fra tidlig merovingertid funnet i Kvebergsmyra. Skien er av en type som var i bruk innenfor store deler av det samiske området.²⁰ I et større gravfunn ved Røskåsen med dateringer fra merovingertid og vikingtid var det, blant flere norrøne funn, skinnskrapere av jern

Figur 2: Fangstbåsen som reinsdyra ble ledet mot i Gravskaret. Ved båsen ligger to små fangstgraver, hvorav den ene ses i forgrunnen. Foto: Hilde R. Amundsen 2013.

(R 416) av samisk type.²¹ To pilspisser av østlig karakter fra vikingtid er funnet på Finnshø (C33253) og på Gjeitryggen (C 27047) i nabokommunen Folldal.²²

Massefangstanlegget i Vesle Sølenskaret ligger nord i fjellmassivet Sølensfjellene i Rendalen; i Vesleskaret (1050 moh.) som er et skar mellom Veslesølen og Nordre Sølen. Anlegget ble registrert av rendølen Per Olav Mathiesen i 2002, og er senere kartlagt av arkeologer i Hedmark fylkeskommune.²³

Anlegget består av to ledegjerder, begge over 200 meter lange. Gjerdene smalner inn i en traktform mot kanten av en bratt forsenkning som ligger nedenfor en liten bergvegg. Forsenkningen utgjorde fangstkveet og var skjult for reinen som var på vei inn rusa.

Sporene etter ledegjerdene består av rekker med reiste steinheller, mindre varder og stolpefester i form av steinskoninger og røyser (figur 4). Mindre og mer diffuse rekker med stolpehull og reiste stein og veltede hellere går stedvis parallelt med den synligste delen av ledegjerdet. Det tyder på eldre bruksfaser.

Et enkelt bogestelle²⁴ er lokalisert mellom Midtre Sølen og den sørligste av toppene, Søre Sølen. Det har sammenheng med reinsdyrjakt, men ligger trolig for langt unna massefangstanlegget til å ha direkte tilknytning til dette.

For øvrig er det kjent omfattende fangstanlegg med både gravde groper og steinsatte graver i Sølensfjellene og omliggende fjellområder.²⁵ Fra Sølenskaret er det utsikt ned til Sølensjøene, der

Figur 3: Del av det lengste ledegjerdet i fangstanlegget i Gravskaret, som blokkerer fjellpasset. Foto: Hilde R. Amundsen 2013.

det er lokaliteter fra steinbrukende tid. Ved Vesle Sølensjøen er det et gravfelt med hovedvekt av norrøne gjenstandsfunn fra folkevandringstid, merovingertid og muligens vikingtid (C 33309, C 33310, C 36672). Her finnes dessuten samiske gjenstandstyper; en Z-formet skinnskrape av jern (C 52854) fra merovingertid samt to jernskrapere som er beslektet med typen R 416.²⁶

Det er kjent flere gjenstander av samisk karakter i Rendalen. De er funnet nede i selve dalføret og følgelig et godt stykke unna fangstanlegget, men det kan likevel dreie seg om kulturhistoriske sammenhenger. Fra Unset kommer et bemerkelsesverdig sølvfunn fra vikingtid; to spenner og en flettet halsring (C 269–271). Det er sannsynligvis et depotfunn.²⁷ Sølvdepot av denne karakter er det flere av i Nord-Norge, ofte lokalisert i

grenseområder mellom norrøn og samisk bosetning.²⁸ På Fonnås i Elvål er det gjort mange funn. Den mest kjente gjenstanden herfra er en norrøn relieffspenne, den såkalte Fonnåsspenna (C 8154) fra folkevandringstid. Blant flere gjenstander av norrøn karakter fra vikingtid på samme gård er det en pilspiss (C 32282) av Wegraeus' type B.²⁹ Slike piler forekommer i samiske offerplassfunn og blant annet i en grav på den samiske boplassen Vivalen i Härjedalen.³⁰ På Elvål er det også funnet et finsk-ugrisk bronsesmykke formet som en dyrefigur sammen med en lang bronselenke (C 21783). Dette smykket kan knyttes til samisk religionsutøvelse og bosetning.³¹

Ved Nordset i Østtagrenda lenger sør i Rendalen er en samisk trommehammer (C 26831a)

Figur 4: Fangstanlegget i Vesle Sølensskaret kartlegges. Foto: Per O. Mathiesen 2013.

funnet på østsiden av Renaelva. Arkeologiske undersøkelser på stedet viste at hammeren var deponert i en stor mødding eller koksteinshaug sammen med andre gjenstandstyper. Hammeren er datert til tidlig middelalder, 1160–1260 e.Kr. På den ene siden er den dekorert med østlig flett-båndsornamentikk, mens den har en bord i norrøn Ringeriksstil på den andre siden.³² Ifølge Bergstøl kan den blandete dekoren ses som et tegn på sammensmelting av samiske og norrøne kulturelementer.³³ På vestsiden av elva ligger et gravfelt med flere monumentale hauger (noen fjernet) ved dagens kirke på Bergset. Det har vært kirkested i Østagrenda tilbake i middelalder. Interessant her er at trommehammeren viser til samisk trosutøvelse. Kraftige symbolmarkører i form av både norrøne og samiske elementer samt

en kultkontinuitet fra jernalder til middelalder viser at Bergset-Østagrenda var et sentralsted i disse periodene, noe vi kommer tilbake til.

Massefangstanlegget i Engerdal er stort og strekker seg mellom høyddragene Storhøa (høyeste punkt 1139 moh.) og Buhøgda (høyeste punkt 1128 moh.), som omgir dalgangen Tuvflået. Sør for området ligger Simlehøa, hvis navn antyder tilstedeværelse av rein. Fjellområdet ligger nordvest for Heggeriset og innsjøen Engeren sørvest i kommunen.

Anlegget er tidligere registrert av Barth og Barth (1981). Funn av ytterligere elementer av arkeolog Kjetil Skare i 2013 og 2014 samt våre egne observasjoner, tyder på at anlegget er mer omfattende og komplekst enn det som ble kartlagt av Barth.

Figur 5: En del av fangstanlegget innenfor Storhøa, Engerdal. De reiste steinene er de synlige restene av et av ledegjerdene. Foto: Kristin Os 2013.

Fangstanlegget består av flere ledegjerder bygd opp av reiste steinheller, varder og mulige stolpehull, der sammenlagt lengde utgjør flere kilometer (figur 5). I tillegg inngår en rekke bogesteller og kjøttgjemmer. Barth og Barth registrerte en mulig gravrøys i dalgangen Tuvflået.³⁴ Ifølge Skare kan det være en grav, alternativt et stort bogestelle.³⁵ Det er ikke funnet noen fangstbåser i anlegget, men det er ikke utenkelig at ledegjerdene har munnet ut i ett eller flere kvever satt opp av trestaur.

I Lerådalen nord for massefangstanlegget er det fangstgropanlegg som ser ut til å ha vært benyttet for både elg og rein.³⁶ På Røskalhøgda, omlag en mil nordøst for anlegget, er det funnet en pilspiss (C 34453) av Wegraeus' type B, som oftest finnes i samiske kontekster.³⁷ Lenger nord

er det et mannsgravfunn fra Fjellgutusjøen øst for Femunden. Funnet består av et sverd, øks, pil, kniv, ringspenne og et bryne (C 5888–5893). Ringspenna har russisk opphav og er kjent innen samisk område.³⁸ De øvrige gjenstandene er av norrøn karakter. Graver med en blanding av norrøn og samisk/østlig materiale er det flere av i utmarksstrøkene på det indre Østlandet.³⁹ Ingen av disse funnene kan derimot knyttes direkte til massefangstanleggene.

Sammenfatning av Hedmarksanleggene

De tre Hedmarksanleggene er av forskjellig karakter. Anleggene i Alvdal og Rendalen ligger begge i skar, mens anlegget i Engerdal er anlagt

på slake høydedrag som omgir en vid dal i et åpent terreng. Videre skiller anlegget i Engerdal seg ut fra de to øvrige ved sin omfattende utstrekning. Anleggene i Rendalen og Alvdal er betydelig mindre, og mindre komplekse. Samtidig er det forskjeller i konstruksjonen mellom disse to anleggene. Deler av anlegget i Alvdal synes i hovedsak å være bygd med et heltrukket gjerde av liggende stein inn mot fangstbåsen. Fangstanlegget i Rendalen har rekker med reiste steinheller i tillegg til steinskodde stolpehull som tyder på at trestaur inngikk i ledegjerdene. I så henseende har anlegget i Rendalen størst likhetstrekk med anlegget i Engerdal, der rekker med reiste steinheller og sannsynlige stolpehull er det karakteristiske trekket. En annen forskjell mellom fangstanleggene i Alvdal og Rendalen er at i Alvdal ligger fangstbåsen på høyden med lederetning oppover i terrenget, mens i Rendalen leder gjerdene inn mot fangstkvea i nedoverbakke etter topp-punktet på skaret. I begge tilfeller er det bratt stigning før innsnevringene i ledegjerdene. Innsnevringene på gjerdene i Engerdal befinner seg i likhet med de to øvrige anleggene opp mot og over høydedragene, der de smaleste delene var ute av syne for reinen. Til forskjell fra fangstanleggene i Engerdal og Alvdal er det ikke registrert bogesteller i nær tilknytning til anlegget i Rendalen.

Dateringsproblematikk

Arkeologisk undersøkte fangstanlegg i form av jordgravde groper for elg og steinsatte fangstgraver for rein i Hedmark fylke har gitt en hovedvekt av dateringer innenfor jernalder og middelalder, med enkelte dateringer tilbake til neolitikum og bronsealder.⁴⁰

Sammenlignet med fangstgroper er det gjort få undersøkelser av massefangstanlegg, og dateringsrammene er generelt problematiske. Anleggs-

typen kan ha vært i bruk i flere perioder i jernalder og middelalder, sannsynligvis også i eldre historisk tid. Det er mulig at driften går enda lenger tilbake, men dette er det lite belegg for per i dag.

Det finnes enkelte dateringer knyttet til massefangstanlegg i Oppland, i hovedsak med periodene vikingtid og middelalder som resultat. Dateringene er dels basert på arkeologiske undersøkelser med ¹⁴C-dateringer fra selve anleggene, og dels fra nærliggende hustufter og bein- og gevirdynger.⁴¹ Det er imidlertid ikke utenkelig at anleggene både kan være eldre og yngre. Gjenbruk og lange bruksperioder kan gjøre det vanskelig å fastslå dateringene.

Fra de tre Hedmarksanleggene er det kun utført en enkelt ¹⁴C-datering fra anlegget i Alvdal, som ga vikingtid. Alle anleggene har dessuten sannsynligvis flere bruksfaser. Dette ses på konstruksjonselementene i terrenget, der ulike strukturer både går parallelt og til dels overlapper hverandre. Det har vært lagt ned et stort arbeid med å konstruere og vedlikeholde anleggene.

Det er nærliggende å se Alvdalsanlegget som minst to forskjellige enheter eller sammenhenger: på den ene siden de to enkeltgravene, og på den andre selve massefangstanlegget med fangstbås og ledegjerder. Ifølge Barth (1977) og Hole (2013) er massefangstanlegget eldst, mens enkeltgravene er anlagt senere. Barth fremsetter en hypotese om at massefangstanlegget og bogestellene antagelig er flere tusen år gamle, videre at stein fra massefangstanlegget er tatt i sekundær bruk for å bygge opp den ene enkeltgraven.⁴² Hole har inndelt utviklingen av ruseformede fangstanlegg i tre deler, der anlegget i Alvdal inngår i den eldste kategorien ut ifra konstruksjonen med mindre fangstbåser og beliggenheten i trange terrengformasjoner med sikre trekkveier.⁴³ Etter vår mening er det ingen

entydige holdepunkter for å si at massefangstanlegget er eldst og enkeltgravene yngst, det er like sannsynlig omvendt. Heller ikke funn fra nærliggende områder kan gi nærmere pekepinn om alderen, fordi bosetnings- og aktivitetssporene har et stort tidsspenn.

Det er ingen dateringer fra anleggene i Rendalen og Engerdal. Ifølge Barth og Barth virker Engerdalsanlegget, i sin struktur og funksjon, meget gammelt, kanskje flere tusen år.⁴⁴ Heller ikke her er det ført noen større argumentasjon for dateringen, og aldersangivelsen er følgelig høyst usikker.

Samisk og norrøn villreinfangst

Det geografiske skillet mellom gravde elggroper i skogene og murte reingraver i fjellene har tidligere vært diskutert med hensyn til samisk og norrøn kulturtilhørighet i både Nord- og Sør-Norge. Reingravene ble ansett som minner etter en samisk befolkning, mens elggropene ble definert som norrøne.⁴⁵ Forskjellene med hensyn til etnisk tilskrivning av massefangstanlegg nord og sør i Norge ble også tidlig påpekt av etnograf Ørnulv Vorren (1916–2007): «Whereas in the north, for example, one feels that one is working with a clearly and unequivocally Lapp culture-element; when one goes south one is automatically confronted with the question as to whether this is a manifestation of Scandinavian or Lapp culture».⁴⁶

Flere fjellstrøk i Sør-Norge utgjør grenseområder der det har vært krysnings- og møtepunkt mellom samiske og norrøne grupper. I de tidlige kristenrettene, Eidsiva- og Borgartingslovene, omtales en samisk befolkning i østre og søndre deler av Norge.⁴⁷ Skriftlige kilder dokumenterer samisk bosetting i nordre Hedmark fra 1600-tallet.⁴⁸ I Engerdal og Røros er det fortsatt en samisk befolkning med reindrift som levevei for flere familier.

Samisk forhistorie som et eget felt ble etablert i 1980-åra, med Universitetet i Tromsø som ledende forskningsmiljø.⁴⁹ Relasjonene mellom samiske og norrøne kulturer er fremdeles mer vektlagt i nordnorsk arkeologi og historie sammenlignet med i Sør-Norge.⁵⁰ Det er i de senere år utført forskning med utgangspunkt i denne type problemstillinger i innlandsfylkene Hedmark og Oppland.⁵¹ Det er et likeartet kulturhistorisk mønster i svenske nordlige landskap og innlandsområder, og med tilsvarende problemstillinger.⁵²

I Oppland og Hedmark er det spor etter en tidlig samisk tilstedeværelse en rekke steder. I 2006 ble det avdekket samiske rekkeildsteder fra sen merovingertid og vikingtid ved Aursjøen, Lesja i Nord-Gudbrandsdalen.⁵³ Tidligere er det undersøkt tre tufter fra senmiddelalder i Innerdalen i Kvikne nordvest i Hedmark,⁵⁴ med likhet til stallotuftene i de nordlige områdene.⁵⁵ Boplassene på Aursjøen og Innerdalen viser at det var samer med en fangstbasert økonomi i regionen i vikingtid og middelalder. Det er dessuten funnet gammetufter flere steder.⁵⁶

Hos Edvard K. Barth (1977, 1996) er tema som massefangstanleggenes konstruksjon, fangstteknikk, datering og til dels bosetningshistorie i fokus. Han påpeker likheten mellom Rondane-anleggene og samenes vuobmanlegg, i form av de konvergerende ledegjerdene. Derimot angir han at dateringene av de sørnorske anleggene er betydelig eldre, men ofte uten å argumentere for hvorfor.⁵⁷

Arkeolog Egil Mikkelsen (1994) undersøkte et stort massefangstanlegg på Einsethø, med nærliggende tufter på Tøftom, Grimsdalen på Dovre i 1980-åra. Fangstanlegget er tidfestet til sen vikingtid og middelalder; mellom 1000 og 1300 e.Kr. Mikkelsen drøfter hvorvidt anlegget kan knyttes til samiske jaktspesialister i kongens tjeneste. Bakgrunnen for diskusjonen er likhe-

ten til massefangstanlegg i Finnmark og fortellingene i *Heimskringla* om Harald Hårfagres møte med Svåse finnekonge og Snøfrid på kongsgården Tofte på Dovre. Mikkelsens hovedkonklusjon er likevel at bønder fra bygda driftet fangstanleggene som del av en sesongmessig utnyttelse av utmarka samt at kongemakten kontrollerte distribusjonen av fangstutbyttet.⁵⁸

Historikeren Sverre Fjellheim (2005, 2012) påpeker at de eldre massefangstanleggene med samleleve har klare paralleller til samleleve i den samiske tamreindriften, og hevder at det er kontinuitet mellom disse virksomhetene. Han viser spesielt til et stort anlegg på Verket i Lesja.⁵⁹ Fjellheim anser det som sannsynlig at samene drev disse anleggene i sørnorske fjell i vikingtid og middelalder.⁶⁰ Det var samer i Østerdalen og på Dovre i disse periodene. Det er lite trolig at det fantes andre fangstgrupper som ikke nevnes i kildene.

I nyere sørnorsk arkeologi er det i første rekke arkeolog Jostein Bergstøl (2008) som debatterer hvorvidt fangst av storvilt i nordre Hedmark kan knyttes til en samisk befolkning, sammen med eller parallelt med norrøne grupper. Massefangstanleggene markerer et viktig skille fra å fange dyr i fangstgroper til fangst i båser eller samleleve. Endringen gjør det langt enklere å bygge opp en flokk med tamrein.⁶¹ Han poengterer at det etniske bildet er komplekst, blant annet fordi de ulike fangstsystemene var i bruk over lang tid.⁶²

I sin mastergrad om massefangstanlegg i Nord-Gudbrandsdalen (2013) tar Hole opp spørsmålet om samisk drift, men uten at dette er oppgavens hovedanliggende. Han stiller seg åpen for at samene kan stå bak enkelte av de mindre massefangstanleggene i regionen, samtidig som han påpeker at det er store forskjeller mellom disse og anleggene i Finnmark. Ifølge

Hole kan det ha sin bakgrunn i de store geografiske avstandene og ulikheter mellom sør- og nordsamisk kultur. I tillegg har han dokumentert kulturspor med norrøne trekk i nær tilknytning til enkelte av massefangstlokalitetene, som for eksempel hustuffer.⁶³

Kulturhistoriske kontekster og modeller

Villreinfangst i Hedmark foregikk sannsynligvis i flere perioder. Som vist er det gjort få undersøkelser som gir sikre holdepunkt for dateringer.

Massefangsten i vikingtid og middelalder er blitt knyttet opp mot en tidlig markedsøkonomi, til tidens maktapparat, politiske konstellasjoner med høvdinger og konger, og etter hvert kirken. Det ble slaktet så mange reinsdyr om gangen i anleggene at det gikk langt ut over det lokale behovet. Reinsdyrproduktene ble distribuert fra fjellene til markeder og byer i Norge og Skandinavia. Etterspørselen var stor etter skinn, bein og gevir, sannsynligvis også tørket kjøtt. Gevir og bein ble blant annet brukt til produksjon av kammer og kniver.⁶⁴ Gjenstander av gevir i middelalderbyene vitner om denne formen for nettverk og handel. Én slik markedsøkonomisk modell er hovedkonklusjonen til Mikkelsen (1994) i forhold til massefangstanlegget på Einsethø.

I nordre Hedmark peker stedet Bergset og grendene Unset og Elvål i Øvre Rendalen seg ut med symbolladete gjenstander og kulturminner av både norrøn og samisk karakter, nærmere beskrevet over. Navnet Bergset er en moderne form av *Birkisettr*, en betegnelse på handel og tidlig bydannelse fra vikingtid og fremover. På Bergset var det tingplass og kirkested i middelalder. Pilegrimsleden i retning Nidarosdomen i Trondheim gikk gjennom området. Med tanke på den omfattende fangsten av storvilt i de

omliggende fjellene, er det sannsynlig at fangstprodukter ble omsatt på *Birkisetr*. Varer ble fraktet videre til større markeder og byer.⁶⁵ Verdt å merke seg er også Koppang i Stor-Elvdal, et annet nærliggende kirkested og markeds-plass i middelalderen. Det må ha vært samhandling og utveksling mellom sentralstedene.

Skriftlige kilder fra 1600-tallet beskriver kontakt mellom samer, lokale bønder og datidens offentlige administrasjon. Dokumentene er i fåtall og angir ofte konfliktfylte forhold om ressurser og rettigheter nær norrøne bosetningsområder. I det daglige var det sannsynligvis fredelig sameksistens, mens kun konfliktene omhandles i samtidens kilder. Av denne grunn kan det offentlige skriftmaterialet gi et skjevt bilde av samhandlingen. Tre dokumenter kan knyttes til områdene for massfangstanleggene. I et dokument fra 1643 klager *almuen paa Tønsett* på vegne av *ald Østerdahlen* over samer i fjell og skoger som dreper og ødelegger alt de kom over av elg, rein, bever og fugler.⁶⁶ I samme dokument kommer det frem at det er en stor sijte i Østerdalen, med fem familier med en tamrein-flokk på 600 dyr.⁶⁷ Et annet dokument fra 1663 viser til samer Nils Mortensen med tilhold i Savalen som anklaget 15 bønder fra Tynset. Bøndene på sin side anklaget samene for jakt av vilt i bøndenes skoger hele året. Samene holdt til *2 1/2 små mil* fra Tynset. For å jage vekk samene stjal bøndene 100 rein, men om natten tok samene tilbake reinen. Fordi samene hadde tatt tre elger og to bjørner 1,5 mil fra *Elvdalen* (Alvdal) og jaget dem to mil opp til Savalen og nedlagt dem, ba bøndene om å bli frikjent for anklagen.⁶⁸ I det tredje dokumentet, også fra 1663, stevnet fogden to bønder fra Vingelen for tyveri fra samene. Saken ble utsatt for å få navnene på ytterligere involverte, til sammen 12 bønder. I forklaringen anklaget bøndene samene for jakt av vilt i skogene. Bøndene fant samene ved et til-

felle ved *Buhø* (Buhøgda vest for Femunden). De hadde 30 pulklass med reinsdyrkjøtt og tre elghuder, og var på vei for å drive handel med kullbrennere nær Røros. Andre gang fant de samene ved Siksjøen der de hadde hytter og stabbur. I forbindelse med dette kom det frem at samer Torkil Mortensen hadde bygd i Hommelfjell, men at han ikke bodde der.⁶⁹

Samenes fangst i områder som tradisjonelt var regnet som bøndenes fangstmarker, er gjenganger i dokumentene. En av årsakene til konfliktene kan være endring i samenes bosetningsmønster. Samenes tidligere nomadiske livsførsel medførte jakt over større områder og til forskjellige tider. Tamreindrift innebar større bofasthet, og fra nå av foregikk samenes og bøndenes jakt i større grad i de samme områdene. Dette førte til et større press på ressursene i nærrområdene til bosetningene. En annen viktig årsak kan være en generell befolkningsvekst i bygdene rundt.

Dokumentene kan indikere at det på 1600-tallet foregikk nedslakting av villrein i forbindelse med overgangen til tamreindrift. En reduksjon av bestanden ville mest sannsynlig innebære en systematisk fangst over store områder. Beretningen om samene på Buhø med 30 pulklass er interessant. Fjellheim antyder at størrelsen på pulklassene kan utgjøre ca. 90 rein, dessuten at frakt av kjøtt i pulk indikerer villreinfangst, fordi det ellers ville vært mer praktisk å føre en levende tamrein flokk frem til bestemmelsesstedet.⁷⁰ 90 villrein er et betydelig antall, og det er ikke usannsynlig at massefangstanlegg kan ha blitt benyttet til slik storfangst. Skriftlige dokumenter fra andre steder, som i Finnmark, viser til villreinfangst i stor skala frem til 1700-tallet.⁷¹ Her var også et økonomisk perspektiv med handel av reinprodukter.⁷²

Kildene fra 1600-tallet fra Hedmark henviser til at samiske grupper hadde etablert seg i mer bofaste former med tamreindrift samtidig som

de drev jakt på vilt. Ifølge Fjellheim var overgangen fra fangstbasert til nomadisk reindrift en prosess som foregikk over lang tid, og ulikt i forskjellige samebyer.⁷³ Samfunnsutviklingen ga også andre og større muligheter for handel. Spesielt hadde etableringen av Røros Kobberverk (i drift 1644–1977) en enorm betydning for samene, da det ble inngått handel med reindriftnæringen.⁷⁴

Konklusjon

Det er store variasjoner mellom de ruseformete massefangstanleggene, noe de tre anleggene i Hedmark illustrerer. Tilpasning til lokalt terreng og reinens bevegelse i området er medvirkende årsaker til ulikhetene. Massefangstanlegg er en funksjonell og effektiv fangstmetode, og samtidig kompleks og krevende. En god organisering var nødvendig for å kunne drifte slike anlegg. Samarbeid og kunnskapsoverføringer mellom forskjellige befolkningsgrupper kan ha inngått som viktige element i dette.

I hvilke tidsperioder og i hvor stort omfang massefangstanleggene i Hedmark har vært i bruk, er krevende å utrede grunnet vanskelige forhold for sikre dateringer og manglende registrering av andre kontekster som kan knyttes til anleggene, som for eksempel hustuffer, avfalls- hauger og liknende. Det kan være snakk om flere bruksperioder. Mange funn vitner om norrøn bosetning i jernalder og middelalder. Samtidig er det dokumentert samisk materiale fra disse tidsepokene i de samme områdene. Skriftlige dokumenter omtaler samer fra 1600-tallet, spesielt i forhold til konflikter om jakt og fangst nær de norrøne bosetningene. Et argument for en samisk tilknytning til massefangstanleggene er at konstruksjonen er den samme som innenfor tamreindriften. For å forhindre tap av tamrein kan det i tidlig historisk tid ha blitt utført

en bevisst nedslakting av villreinbestanden også i denne sørlige regionen, i likhet med i Finnmark.

I fremtidige undersøkelser av sørnorske massefangstanlegg må ikke bare tid og rom, men også identitet inngå i problemstillingene. Tilknytning til samisk og norrøn etnisitet bør holdes åpent, også spørsmål om i hvilken grad og hvordan de to gruppene samhandlet om massefangsten. Det vil være spesielt interessant å studere likheter og forskjeller mellom massefangstanleggenes utforming og mulig organisering i nord og sør. I slike sammenlignende studier vil en enhetlig begrepsbruk være vesentlig. Det er også et spørsmål hvorvidt og hvordan de til enhver tid rådende fagtradisjoner har vært premissleverandør for teorier og modeller omkring fortidens fangstsamfunn, særlig i forhold til spørsmålene om kulturtilhørighet.

Litteratur

- Amundsen, Hilde Rigmor 2003: «Cultural traditions and ethnic relations in Late Neolithic and Bronze Age in Hedmark County, in the interior of Eastern Norway». *Scandinavian archaeological practice – in theory: Proceedings from the 6th Nordic TAG, Oslo 2001*. Vol. 1, redigert av Jostein Bergstøl, s. 166–177. Oslo Archaeological Series. University of Oslo.
- Amundsen, Hilde Rigmor 2011: *Mot de store kulturtradisjonene. Endringsprosesser fra tidligneolitikum til førromersk jernalder mellom Mjøsa og Femunden*. Avhandling for graden ph.d. Institutt for arkeologi, konservering og historie, Det humanistiske fakultet. Universitetet i Oslo.
- Amundsen, Tina (red.) 2007: *Elgfangst og bosetning i Gråfjellområdet. Gråfjellprosjektet Bind II. Varia 64*. Kulturhistorisk museum, Fornminneseksjonen. Universitetet i Oslo.
- Askeladden 2014: *Riksantikvarens database for kulturminner*. Elektronisk dokument, <https://askeladden.ra.no/askeladden/>, besøkt 12.12.2014.
- Barth, Edvard Kaurin 1977: «Anlegg for massefangst av villrein i Rondaneområdet». *Norsk Skogmuseums Årbok* nr. 8 1976–1977: 9–74.
- Barth, Edvard Kaurin 1996: *Fangstanlegg for rein, gammel virksomhet og tradisjon i Rondane*. NINA–NIKU. Stiftelsen for naturforskning og kulturminneforskning, Trondheim.

- Barth, Sonja og Edvard Kaurin Barth 1981: «Fangstanlegg for rein på Storhøa i Engerdal». *Norsk Skogmuseums Årbok* nr. 9 1978–1981: 260–271.
- Barth, Sonja og Edvard Kaurin Barth 1986a: «Fangstgraver i Engerdals Vestfjell». *Norsk Skogmuseums Årbok* nr. 11 1985–1986: 189–208.
- Barth, Sonja og Edvard Kaurin Barth 1986b: «Rester av to fangstanlegg nær Rendals-Sølen». *Statskog* nr. 3 1986.
- Bergsland, Knut 1992: *Bidrag til sydsamenes historie*. Skriftserie nr. 1. Senter for samiske studier. Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Bergstøl, Jostein 1997: *Fangstfolk og bønder i Østerdalen. Rapport fra Rødsmaprosjektets delprosjekt Marginal bosetning*. Universitetets Oldsaksamling. *Varia* 42. Universitetet i Oslo.
- Bergstøl, Jostein 2004: «Creoles in Iron Age Norway? Reconsidering Ethnicity. Material Culture and Identity in the Past», redigert av Susanne E. Hakenbeck og Steven G. Matthews, s. 7–24. *Archaeological Review from Cambridge* Vol. 19.2. Department of Archaeology, University of Cambridge.
- Bergstøl, Jostein 2008: *Samer i Østerdalen? En studie av etnisitet i jernalderen og middelalderen i det nordøstre Hedmark*. *Acta Humaniora* nr. 325. Doktorgradsavhandling, Det humanistiske fakultet. Universitetet i Oslo.
- Bergstøl, Jostein og Gaute Reitan 2008: «Samer på Dovrefjell i vikingtiden. Et bidrag til debatten omkring sameenes sørgrense i forhistorisk tid». *Historisk tidsskrift*, bind 87: 9–27.
- Bolin, Hans 1999: *Kulturlandskapets korsvågar: Mellersta Norrland under de två sista årtusendena f.Kr.* Stockholm Studies in Archaeology 19. Stockholms universitet.
- Byggstøyl, Iselin 2012: Fangstmarksgraver i Hedmark. En analyse av kulturelle markører i gravmateriale og gravform. Upublisert masteroppgave i nordisk arkeologi ved Institutt for arkeologi, konservering og historie, Det humanistiske fakultet. Universitetet i Oslo.
- Christensen, Arne-Emil 1986: «Reinjeger og kammaker, en forhistorisk yrkeskombinasjon?» *Viking* XLIX: 113–133.
- Eggset, Alf 1970: Dyregraver for elg og rein. Upublisert særoppgave. Alvdal.
- Einbu, Tor 2005: «Verket på Slådalen i Lesja». *Årsskrift for Lesja historielag* 2005: 38–63.
- Fellman, Jacob 1903/06: *Anteckningar under min vistelse i Lapplanden*. Bd. I–IV. Helsingfors.
- Fjellheim, Sverre 1999: *Samer i Rørostraktene*. Eget forlag.
- Fjellheim, Sverre 2005: «Fra fangstbasert til nomadisk rein-drift i Rørostraktene». *Rangifer*. Report no. 10: 21–30.
- Fjellheim, Sverre 2012: *Gäebrien sijte – en sameby i Rørostraktene*. Eget forlag.
- Forsberg, Lars 2005: «Protosamiska och samiska boplatser i Norrland under tidig metalltid – några tolkningsforslag». *Fra funn til samfunn. Jernalderstudier tilegnet Bergljot Solberg på 70-årsdagen*, redigert av Knut Andreas Bergsvik og Asbjørn Engevik, s. 121–151. UBAS. Universitetet i Bergen Arkeologiske Skrifter, Bergen.
- Fossum, Anitra 1996: *Vikingtids jakt og fangst på rein i Nord-Gudbrandsdal. Var de alle menn?* Norsk Fjellmuseum; 1996.1. Norsk Fjellmuseum, Lom.
- Fossum, Birgitta 2006: *Förfädernas land. En arkeologisk studie av rituella lämningar i Säpmi, 300 f.Kr.–1600 e.Kr.* *Studia Archaeologica Universitatis Umensis*, 22. Institutionen för arkeologi och samiska studier, Umeå universitet.
- Fredriksen, Guro 1983: «Samer i Trysil?» *Nicolay, arkeologisk tidsskrift* (41): 29–36.
- Fretheim, Silje Elisabeth 2002: Steinalderminner i Alvdal Vestfjell. Utsnitt av livsmønstre gjennom 6500 år. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi ved Institutt for arkeologi og kulturhistorie. NTNU Vitenskapsmuseet, Trondheim.
- Fuglesang, Signe Horn 1980: *Some aspects of the Ringerike Style. A phase of 11th century Scandinavian art*. Odense University Press, Odense.
- Gjerde, Hege Skalleberg 2010: «Tilfeldig? Neppe. Finskgriiske smykker i Sør-Norge». *Viking* LXXIII: 49–60.
- Gjermundsen, Jon Ola, Amund Haugen Steinbakken og Thea Sørensen 2011: *Tolga og Os gjennom tidene. Fra steinalder til om lag 1840*. Utgitt av Tolga og Os kommune.
- Gjessing, Gutorm 1945: «To hamrer til samiske rune-bommer». *Studia Historica Septentrionalia* Vol. 2: 99–115.
- Gustafson, Lillian 1988: «Hvem drev elgfangst i Innerdalen i seinmiddelalderen?» *Studia Historica Septentrionalia* Vol. 14: 39–61.
- Gustafson, Lillian 2007: «Et elgfangstsystem i Snerdingdal. Undersøkelse av sperregjerde». *Arkeologiske undersøkelser 2001–2002*, redigert av Ingrid Ystgaard og Tom Heibren, s. 159–172. *Varia* 62. Kulturhistorisk museum, Fornminneseksjonen. Universitetet i Oslo.
- Hagström, Sara Yamamoto 2010: *I gränslandet mellan svenskt och samiskt: Identitetsdiskurser och förhistorien i Norrland från 1870-tal till 2000-tal*. Doktoravhandling. Humanistisk-samhällsvetenskapliga vetenskapsområdet, Historisk-filosofiska fakulteten, Institutionen för arkeologi och antik historia, Arkeologi. Uppsala universitet.
- Hansen, Lars Ivar og Bjørnar Olsen 2004: *Samenes historie fram til 1750*. Cappelen Akademisk Forlag, Oslo.
- Hesjedal, Anders 2001: *Samisk forhistorie i norsk arkeologi 1900–2000*. Stensilserie B. Nr 63. Institutt for arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- Hesjedal, Anders 2004: «Vinterlandet Norge. Om hvordan samisk forhistorie har blitt usynliggjort i norsk arkeologi». *Samisk forhistorie. Rapport fra konferanse i Lakselv 5.–6. september 2002*, redigert av Mia Krogh og Kjersti Schanche, s. 7–19. Vårjatt Sámi Musea Čállosat/Varanger Samiske Museers Skrifter. Vol. 1. Varangerbotn.

- Hildre, Nina 2012: *På sporet av samiske kulturminner i Oppland*. FoU-rapport. Kulturhistorisk serie 2012/2. Oppland fylkeskommune, Lillehammer.
- Hole, Runar 2013: Massefangstanlegg for villrein. Ei studie av sosial kontekst basert på romlege og kronologiske variablar. Upublisert mastergradsoppgåve i arkeologi. Det humanistiske fakultet, Institutt for arkeologi og religionsvitenskap. NTNU Vitenskapsmuseet, Trondheim.
- Hole, Runar og Rolf Sørungård 2013: «Fangstsystemet i Gravskardet». *Villreinen 2013. Årbok med aktuelt stoff fra Fjell-Norge*: 60–62.
- Holseng, Ove Terje 2004: Et fangstgropssystem i Orvdalen, Rendalen: Kulturhistorisk kontekst belyst ut fra dateringsproblematikk. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi, NTNU Vitenskapsmuseet, Trondheim.
- Jordhøy, Per 2013: *Rondane. Fjellfolk og villrein*. Snøhetta forlag.
- Kleppe, Else Johansen 1977: «Archaeological material and ethnic identification. A study of Lappish material from Varanger, Norway». *Norwegian Archaeological Review*. Vol. 10, No. 1–2: 32–46.
- Leem, Knud 1767: *Beskrivelse over Finnmarkens lapper*. Kiøbenhavn.
- Mathiesen, Per Olav 2005a: «Nord-Østerdalen: et fordums fangsteldorado». *Årbok for Nord-Østerdalen 2005*: 64–74.
- Mathiesen, Per Olav 2005b: «Oppdagelser i Rendalens fjellverden og områdene vest for Femunden». *Villreinen. Årbok med aktuelt stoff fra Fjell-Norge*: 16–23.
- Mikkelsen, Egil 1994: *Fangstprodukter i vikingtidens og middelalderens økonomi. Organiseringen av massefangst av villrein i Dovre*. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter. Ny rekke. Nr. 18. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Mulk, Inga-Maria 1994: *Sirkas: ett samiskt fångstområde i förändring Kr.f.–1600 e.Kr.* Studia Archaeologica Universitatis Umenensis 6. Arkeologiska institutionen. Umeå universitet.
- Nyeggen, Halldor 2005: *Kulturminner i utmarka i Alvdal*. Sollia forlag.
- Odner, Knut 1983: *Finner og terfinner. Etniske prosesser i det nordlige Fenno-Scandinavia*. Oslo Occasional Papers in Social Anthropology Vol. No. 9. Universitetet i Oslo.
- Olsen, Bjørnar 1984: Stabilitet og endring. Produksjon og samfunn i Varanger 800 f.Kr.–1700 e.Kr. Upublisert magistergradsavhandling i arkeologi. Universitetet i Tromsø.
- Olsen, Bjørnar 1985: «Arkeologi og etnisitet. Et teoretisk og empirisk bidrag». *Arkeologi og etnisitet*, redigert av Jenny-Rita Næss, s. 25–31. *AmS-Varia* 15, Stavanger.
- Olsen, Bjørnar 1991: «Kjelmøyfunnenes (virknings-)historie og arkeologi». *Viking* LIV: 65–87.
- Pareli, Leif 1991: «Runebommehammeren fra Rendalen – et minne etter samer i Sør-Norge i middelalderen?» *Årjøl-saemieb. Samer i sør. Saemien Sijtes årbok* nr. 4: 21–24.
- Price, Neil 2002: *The Viking way: religion and war in late Iron Age Scandinavia*. Aun; 31. Department of Archaeology and Ancient History. Uppsala University.
- Schanche, Audhild og Bjørnar Olsen 1985: «Var de alle nordmenn? En etnopolitisk kritikk av norsk arkeologi». *Arkeologi og etnisitet*, redigert av Jenny-Rita Næss, s. 87–99. *AmS-Varia* 15, Stavanger.
- Skjølvold, Arne 1980: «Refleksjoner omkring jernaldergravene i sydnorske fjellstrøk». *Viking* XLIII: 140–160.
- Skjølvold, Arne 1981: «En tidlig romertids grav i Rendalsfjellene og noen tanker omkring den eldste jernalderbosetning i sydnorske innlandsstrøk». *Viking* XLIV: 5–33.
- Spangen, Marte 2010: «Guder-makter-mennesker-ting. Om deponering av sølv som offer». *Viking* LXXIII: 61–80.
- Stene, Kathrine 2011: «Utmarka – en 'arena' for samfunnsutvikling i middelalder. Massefangst av villrein og jernproduksjon i Øst-Norge». *Landskaparna*, redigert av Anders Håkansson og Christina Rosen, s. 225–243. Utskrift 11. Kulturmiljö Halland, Halmstad.
- Sørensen, Steinar 1982: «Ski og skibruk i Østerdalen». *Nytt om gammelt. Årbok fra Glomdalsmuseet*: 62–94.
- Tornæus, Johannes 1772 [1672]: *Beskrifning öfver Tornå och Kemi Lappmarker*. Stockholm. Vorren, Ørnulv 1944: «Dyregraver og reingjerder i Varanger». *Nordnorske samlinger* VI, bd. 2: 1–99.
- Vorren, Ørnulv 1965: «Researches on Wild Reindeer Catching Constructions in the Norwegian Lapp Area». *Hunting and Fishing*: 513–536.
- Vorren, Ørnulv 1998: Villreinfangst i Varanger fram til 1600–1700-årene. *Tromsø Museums skrifter* XXVIII. Nordkalott-Forlaget.
- Wegraeus, Erik 1971: *Vikingatida pilspetsar i Sverige: En förbisedd föremålsgrupp*. Avhandling, licentiatgrad. Uppsala universitet.
- Zachrisson, Inger 1984: *The saami metal deposits A.D. 1000–1350 in the light of the find from Mörtråsket, Lapland*. Archaeology and Environment 3. Department of Archaeology. University of Umeå.
- Zachrisson, Inger (red.) 1997: *Möten i gränsland. Samer och germaner i Mellanskandinavien*. Monographs 4. Statens Historiska Museum, Stockholm.
- Zachrisson, Inger 2012: «Samer i syd i gången tid – till Uppland och Oslotrakten i söder. Ny forskning från Norge och Sverige». *Uppsala mitt i Sápmi. Rapport från ett symposium arrangerat av Föreningen för samiskrelaterad forskning i Uppsala, Upplandsmuseet 4–5 maj 2011*, redigert av Håkan Tunón, Märjit Frändén, Carl-Gösta Ojala og May-Britt Öhman, s. 8–12. CBM:s skriftserie 55. Naptek, Centrum för biologisk mångfald, Uppsala.

Noter

- 1 Takk til familien Skjøren ved Breisjøseter turisthytte for skyss på veien til/fra anlegget i Gravskaret i Alvdal. Til Per Olav Mathiesen i Rendalen for guiding til anlegget i Sølentfjellene og gode kommentarer til manus. Til Finn Vaagan og Erik Kviltan som viste vei til Storhøa i Engerdal samt til arkeolog Kjetil Skare, Hedmark fylkeskommune for å ha delt sine notater, kart og tanker om dette store anlegget. Til arkeolog Jan Ingolf Kleppe, Finnmark fylkeskommune, som har bidratt med informasjon om fangstanleggene på Varangerhalvøya, og med tanker og i diskusjonen. Til Jonas Danielsen, Elgå for informasjon om samisk historie. Til familiene våre som stilte med overnatting og forpleining i henholdsvis Alvdal og Rendalen. Undersøkelsen er tilknyttet forskningsprosjektet *Kulturhistorie, kulturminneforvaltning og -formidling i et sørsamisk og norrønt grenseland* (2012–2015), som ledes av NIKU og er finansiert av Norges forskningsråd.
- 2 Barth 1977: 46; A. Fossum 1996; Hole 2013; Vorren 1944
- 3 Tornæus 1772 [1672], etter Barth 1977: 45
- 4 Nye oversikter i Hole 2013; Jordhøy 2013
- 5 Vorren 1944
- 6 Personlig kommunikasjon Jan Ingolf Kleppe 2014
- 7 Fellman 1903/06; Leem 1767; Tornæus 1772 [1672]; se også Barth 1977: 45–48; Fjellheim 2005: 25; Vorren 1944
- 8 Vorren 1944
- 9 ID 40293, Askeladden 2014
- 10 Kart i Barth 1977: 10
- 11 ID 133783, Askeladden 2014
- 12 ID 160020, Askeladden 2014
- 13 Barth 1977: 65–71; Eggset 1970; Hole og Sørungård 2013; Nyeggen 2005
- 14 Skisse i Barth 1977: 66
- 15 Kart og skisser i Barth 1977: 66
- 16 Kart og beskrivelser i Hole 2013: 42–43
- 17 Barth 1977: 67–68
- 18 Fretheim 2002
- 19 Nyeggen 2005
- 20 Bergstøl 2008: 73; Sørensen 1982: 65; Zachrisson 1997: 215
- 21 Bergstøl 2008: 74–75; Zachrisson 1997: 204–205
- 22 Bergstøl 2008: 69, 202, 314
- 23 Se også Barth og Barth 1986b
- 24 ID 130971, Askeladden 2014
- 25 Bergstøl 2008: 100–102; Holseng 2004; Mathiesen 2005a, 2005b
- 26 Bergstøl 2008: 93–94; Skjølvold 1980, 1981
- 27 Bergstøl 2008: 97
- 28 Bergstøl 2008: 103–104; Hansen og Olsen 2004; Spangen 2010; Zachrisson 1984
- 29 Wegraeus 1971
- 30 Bergstøl 2008: 97; Zachrisson 1997: 68–69
- 31 Etter Gjerde 2010
- 32 Bergstøl 2008: 98–100, 223–224; Fuglesang 1980; Gjesing 1945; Pareli 1991; Zachrisson 1997
- 33 Bergstøl 2008: 98–99
- 34 Barth og Barth 1981: 268
- 35 Personlig kommunikasjon 2014
- 36 Barth og Barth 1986a; Bergstøl 2008: 115
- 37 Bergstøl 2008: 115, 202; Zachrisson 1997: 68–69, 212–213
- 38 Bergstøl 2008: 115
- 39 Bergstøl 1997, 2008
- 40 T. Amundsen 2007; Bergstøl 1997, 2008; Gustafson 2007
- 41 Barth 1977, 1996; Mikkelsen 1994; A. Fossum 1996: 51–57, 123; Hole 2013; Jordhøy 2013
- 42 Barth 1977: 70–71
- 43 Hole 2013: 42–43, 78–79
- 44 Barth og Barth 1981: 269
- 45 A. Fossum 1996: 16, 31, med referanser
- 46 Vorren 1965: 535–536
- 47 Bergstøl 2008: 147; Hansen og Olsen 2004
- 48 Bergslund 1992; Fjellheim 1999; Gjermundsen mfl. 2011
- 49 F.eks. Kleppe 1977; Odner 1983; Olsen 1984, 1985, 1991; Schanche & Olsen 1985
- 50 Hansen og Olsen 2004; Hesjedal 2001, 2004
- 51 F.eks. H. Amundsen 2003, 2011; Bergstøl 2004, 2008; Bergstøl og Reitan 2008; Byggstøyl 2012; Fredriksen 1983
- 52 F.eks. Bolin 1999; Forsberg 2005; B. Fossum 2006; Hagström 2010; Mulk 1994; Price 2002; Zachrisson 1997, 2012
- 53 Bergstøl og Reitan 2008
- 54 Gustafson 1988
- 55 Bergstøl 2008: 224–225
- 56 Bergstøl 2008; Hildre 2012
- 57 Barth 1977: 48, se også A. Fossum 1996: 64–67
- 58 Mikkelsen 1994, se også Bergstøl 2008: 218; Bergstøl og Reitan 2008: 21; Hole 2013: 85–87; Stene 2011
- 59 Se også Einbu 2005: 51–57
- 60 Fjellheim 2005: 25–29, 2012: 12–13
- 61 Bergstøl 2008: 213–215 med referanser, se også Fjellheim 2005: 22
- 62 Bergstøl 2008: 152–156
- 63 Hole 2013: 71–72, se også diskusjon av Oppland-anleggenes etniske tilknytning i Hildre 2012: 13–18
- 64 Christensen 1986
- 65 Bergstøl 2008: 216
- 66 Bergslund 1992: bilag 2; Fjellheim 1999: 18
- 67 Fjellheim 1999
- 68 Bergslund 1992: 54; Fjellheim 1999: 38
- 69 Fjellheim 1999: 39–40
- 70 Fjellheim 1999: 42–43
- 71 Vorren 1944, 1998
- 72 Vorren 1998: 205
- 73 Fjellheim 2012
- 74 Fjellheim 1999, 2012

